

Badowska, Stanisława

Biblioteka Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 4, 585-596

1976

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Stanisława Badowska

BIBLIOTEKA OŚRODKA BADAŃ NAUKOWYCH IM. WOJCIECHA KĘTRZYŃSKIEGO

1. PROFIL, ZADANIA, CHARAKTERYSTYKA RZECZOWA ZBIORÓW

Istotne znaczenie dla badań humanistycznych w województwie olsztyńskim jako warsztat pracy ma Biblioteka Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego. W niniejszym opracowaniu przedstawiam szczegółową charakterystykę tej biblioteki, jak również niektóre jej nie zrealizowane dotąd zadania i zamierzenia.

Biblioteka Ośrodka gromadzi, opracowuje i udostępnia materiały biblioteczne i biblioteczno-archiwalne z zakresu nauk społecznych, przydatne dla badań nad regionem Warmii i Mazur oraz dla studiów humanistycznych. Wyprofilowana w ten sposób i dość już zasobna biblioteka Ośrodka jest biblioteką specjalistyczną regionalno-humanistyczną. Mimo niewystarczających warunków lokalowych i kadrowych, Ośrodek od momentu swego powstania oddał tworzoną przez siebie bibliotekę jako otwartą do publicznego użytku, zgodnie z istniejącym, i coraz to poważniejszym, społecznym zapotrzebowaniem.

Największe ilościowo zbiory biblioteki (23 242 vol.) to wydawnictwa zwarte. Dla zorientowania w ich profilu podaję procentowy udział dzieł z różnych dziedzin wiedzy w stosunku do całości zbiorów: — bibliografie, encyklopedie, słowniki i informatory stanowią około 8%; — filozofia, psychologia, socjologia, ekonomia polityczna, geografia, statystyka, demografia i inne nauki społeczne łącznie około 21%; — nauki pomocnicze historii wraz z metodologią i historiografią około 5%; — historia powszechna około 16%; — historia Polski (z wyłączeniem Pomorza Wschodniego) około 22%; — historia Pomorza Wschodniego około 10%; — kultura, nauka, oświata, literatura, językoznawstwo i varia około 18%.

Część dzieł z różnych (poza historią) dziedzin wiedzy dotyczy Pomorza Wschodniego. Łączna ich ilość wynosi około 20% całości zbiorów. Wraz z wykazaną powyżej historią Pomorza Wschodniego około 30% zbiorów w dziale druków zwartych dotyczy więc bezpośrednio regionu¹.

Podawanie przykładów jednostkowych, które miałyby scharakteryzować

¹ Przedstawione wyliczenia są szacunkowe, oparte na ilości kart katalogowych w odpowiednich działach katalogu rzeczowego.

ten ponad dwudziestotysięczny zbiór książek mogłoby być dezorientujące, gdyż trudno je oprzeć o jakiegokolwiek kryteria. Toteż rezygnujemy tu z przytaczania tytułów, zaznaczając jedynie, iż szczególnie cenny jest wydzielony w dziele historii zbiór źródeł (ok. 20% zbiorów z tej dziedziny) oraz heraldyka i niektóre dzieła encyklopedyczne, bio- i bibliograficzne.

Profil rzeczowy druków ciągłych (9 323 vol.) jest w zasadzie analogiczny do druków zwartych, jednak powiązanie tych zbiorów z regionem jest jeszcze ściślejsze. Spośród dzienników 90% posiadanych tytułów stanowią gazety ukazujące się na Warmii i Mazurach oraz w Królewcu. Najdłuższe ciągi to „Gazeta Olsztyńska” za lata 1886—1939 (z lukami, lata 1886—1913 w mikrofilmie), „Mazur” (wydawany w Szczytnie) za lata 1906—1920 i 1929—1939, „Gazeta Mazurska” (Warszawa—Działdowo) za lata 1922—1933, „Gazeta Ludowa” (Ełk) za lata 1896—1902, „Königsberger Hartungsche Zeitung” za lata 1832—1930 (w tym 21 roczników brak), „Königsberger Allgemeine Zeitung” na lata 1883—1938 (małe luki), „Allensteiner Volksblatt” za lata 1906—1933 (z lukami).

Gromadzi się czasopisma ogólnohistoryczne i podstawowe tytuły z innych nauk społecznych, a przede wszystkim tytuły wychodzące na terenie Pomorza Wschodniego, ziem zachodnich i północnych oraz zamieszczone na swych łamach związane z tymi ziemiami artykuły. Poważny udział mają tu kalendarze regionalne (10 tytułów). Godne uwagi są długie ciągi takich czasopism, jak: „Preussische Provinzial-Blätter” za lata 1829—1865 i ich kontynuacja „Altpreussische Monatsschrift” (1864—1922), „Sitzungsberichte der Altertums-gesellschaft Prussia zu Königsberg” za lata 1891—1940, „Mitteilungen der Litterarischen Gesellschaft Mascovia” (Lötzen) za lata 1896—1922, bez luk, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands” (Mainz-Braunsberg-Münster) od roku 1858 do chwili obecnej, komplet; wychodzące w Królewcu, Gąbinie, Kwidzynie i Olsztynie dzienniki urzędowe (Amtsblatt) za cały prawie wiek XIX po 1943 rok.

Z ogólnych czasopism sięgających wieku XIX i początków wieku XX warto wymienić takie tytuły, jak: „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, „Reichs-Gesetzblatt”, „Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussische Staaten”, „Kwartalnik Historyczny”, „Przegląd Historyczny”, „Wisła”, „Lud”, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, „Roczniki Historyczne”, „Przegląd Współczesny”, „Bellona”. Z tytułów współczesnych — „Przegląd Zachodni” (pełen komplet od 1945 roku), „Sobótka”, „Twórczość”, „Pamiętnik Literacki”, „Zbiór Dokumentów”, „Nauka Polska”.

W dwu i pół tysięcznym zbiorze starodruków bezpośrednio wiążą się z regionem liczne druki wydane w Królewcu i Braniewie oraz takie źródła do historii regionu, jak np. Caspra Schütza *Historia Rerum Prussicarum...* (Danzig 1599), Christopharta Hartknocha *Alt und neues Preussen oder preussischer Historien* (Frankfurt-Leipzig 1684), Johanna Friedericka Goldbecka *Volständige Topographie des Königreichs Preussen* (Th. 1 Königsberg 1783, Th. 2 Marienwerder 1789) czy zbiór patentów i edyktów królów pruskich z XVIII wieku (m. in. patent rozbiorowy z 13 IX 1772 r.).

Zbiory kartograficzne, ikonograficzne i dokumentów życia społecznego w całości niemal należy zaliczyć do regionalnych. Również uruchomiony w 1972 roku dokumator, na którym wykonano już do zbiorów Ośrodka około

60 tys. klatek mikrofilmów, przeznaczono przede wszystkim do uzupełniania źródeł, wydawnictw ciągłych i tym podobnych materiałów z zakresu ścisłej specjalizacji biblioteki.

Ciekawe materiały posiada biblioteka w tzw. dziale rękopisów. Jest to zbiór tematycznie bardzo różnorodny. Formalnie dzieli się on na „opracowania” i „źródła”. „Opracowania” są nietrudne do zdefiniowania — są to różnego rodzaju nie opublikowane prace, zawierające materiał, przydatny do dalszych studiów. Jako przykład warto tu wymienić mieszczące się w 37 tomach zestawienia statystyczne Stanisława Wiśniewskiego, obrazujące przy pomocy zbiorów odpisów z akt szkolnych i różnego rodzaju zestawień stan szkolnictwa w województwie olsztyńskim w latach 1945—1970. „Źródła” natomiast są to zarówno różne dokumenty, jak na przykład sprawozdania *Bund Deutscher Osten* z lat 1933—1940, jak i dokumentacja opracowywana z inicjatywy Ośrodka, na przykład inwentaryzacja cmentarzy i nagrobków na Warmii, a także ankiety wypełnione przez uczestników plebiscytu 1920 roku, zbiory korespondencji związanych z regionem osób, relacje b. robotników i jeńców wojennych zatrudnionych przymusowo w latach II wojny światowej na terenie Prus Wschodnich, uzyskane w trakcie obozu naukowo-badawczego, wspomnienia i pamiętniki, głównie stanowiące plon organizowanych konkursów, jak np. konkursy pod hasłem *Życiorys-pamiętnik Polaka z Prus Wschodnich*, *Moje życie na Warmii i Mazurach* i inne. W dziale tym znajdują się także rękopisy utworów Michała Kajki oraz „Teki” z zapiskami Kazimierza Jaroszyka.

Ilość „źródeł” i „opracowań” w dziale rękopisów jest mniej więcej jednakowa — po około 500 jednostek inwentarzowych.

2. KSZTAŁTOWANIE SIĘ BIBLIOTEKI

Zbiory Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego składają się z depozytu Stacji Naukowej Polskiego Towarzystwa Historycznego (dalej PTH) w Olsztynie oraz zbiorów własnych, gromadzonych od roku 1962. Tak więc tworzenie biblioteki naukowej, mającej służyć przede wszystkim studiom nad historią Warmii i Mazur, rozpoczęła już w 1945 roku Emilia Sukertowa-Biedrawina, kierowniczka ówczesnego Instytutu Mazurskiego². Jednak Instytutowi brakło pełnych uprawnień do zabezpieczania materiałów archiwalnych i bibliotecznych; brakło również kredytów na wynajęcie samochodów i ludzi. Emilia Sukertowa-Biedrawina osobiście, w najcięższych warunkach, objeżdżała teren, wyszukiwała i zwoziła najcenniejsze książki. Mimo iż większymi zbiorami zainteresowały się biblioteki uniwersyteckie, kierowniczka Instytutu Mazurskiego, działając na podstawie zezwolenia prof. dr. Józefa Grycza, kierownika Wydziału Bibliotek Ministerstwa Oświaty, nie wahała się staczać homeryckich walk z przedstawicielami uniwersytetów. W 1948 roku ówczesny dyrektor Muzeum Mazurskiego, Hieronim Skurpski, podarował Instytutowi między innymi zespół druków plebiscytowych z zbiorów dawnego *Heimatmuseum*. W tym samym roku, dzięki staraniom Sukertowej-Biedrawiny, Instytut wzbogacił się o zbiór Suckowa oraz poważną liczbę starodruków.

² T. Grygier, *15-lecie Instytutu Mazurskiego w Olsztynie*, Komunikaty-Mazursko-Warmińskie, 1969, nr 3, ss. 436—453.

W związku z przekształceniem w 1948 roku Instytutu Mazurskiego w Stację Naukową Instytutu Zachodniego, anonimowy sprawozdawca pisał: „Duzą zasługę ma Instytut Mazurski (a właściwie p. Emilia Sukertowa-Biedrawina) przez zabezpieczanie i gromadzenie w swej siedzibie w Olsztynie bezcennych archiwaliów (np. kilkadziesiąt tomów recesów sejmików pruskich z XVII wieku)³, książek i czasopism związanych z regionem, które wchodziły w skład biblioteki dzisiejszej Stacji Naukowej Instytutu Zachodniego, bez wątpienia najpoważniejszej biblioteki naukowej woj. olsztyńskiego”⁴.

Biblioteka Stacji borykała się jednak z wieloma trudnościami. Brak kredytów na zaangażowanie bibliotekarza uniemożliwiał opracowywanie napływających zbiorów. Wobec zapoczątkowanej już w 1946 roku działalności państwowej służby archiwalnej, gromadzenie archiwaliów i zbiorów rękopiśmiennych nie mogło dać poważniejszych rezultatów. Istotną przeszkodą w pracy stały się następnie kilkakrotne reorganizacje (ostatecznie w 1953 roku Stacja przeszła pod zarządek PTH), a przede wszystkim groźba przekazania biblioteki bądź to placówce innego typu (Bibliotece Wojewódzkiej — projekt z 1950 roku), bądź też mieszczącej się poza Olsztynem (Instytutowi Zachodniemu — decyzja z 1948 roku). Tylko wytrwałości i zdecydowaniu Emilii Sukertowej-Biedrawiny należy zawdzięczać, że księgozbiór ten pozostał w Olsztynie i ostatecznie znalazł się w placówce naukowej, powołanej do prowadzenia i koordynowania badań nad regionem. Poważna — mimo tak trudnych warunków pracy — liczebność tego zbioru i jego wartość merytoryczna, to również w znacznej mierze zasługa jego niestrudzonej opiekunki.

W marcu 1963 roku Stacja Naukowa PTH przekazała w depozyt Ośrodkowi Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego około 10 tys. druków nowych (z tego około jedną trzecią stanowiły czasopisma)⁵, około 2 tys. starodruków, po kilkaset pozycji kartograficznych i ikonograficznych. Powierzone Ośrodkowi zbiory były w znacznej mierze nie opracowane, wymagały selekcji i podziału na poszczególne rodzaje materiałów bibliotecznych oraz nowego zinventaryzowania i skatalogowania. Było to zadanie znacznie przerażające zarówno możliwości trzysobowej biblioteki Ośrodka, jak i możliwości finansowe tej placówki. Mimo to już w 1963 roku dokonano ogromnej pracy: posegregowano materiały, wyłączono dublety i pozycje nieprzydatne oraz opracowano około 3 tys. tytułów, wybierając pozycje najniezbędniejsze z punktu widzenia potrzeb czytelniczych. Zapoczątkowano również konserwację zbiorów, prowadzoną konsekwentnie w ciągu lat następnych⁶.

Dzięki depozytowi Stacji Naukowej PTH biblioteka zyskała — poza starodrukami — przede wszystkim wydawnictwa z okresu międzywojennego i wcześniejsze, w znacznej części niemieckie, w przeważającej mierze ściśle dotyczące regionu. Jednakże dotkliwie dawał się odczuć brak powojennej literatury naukowej, dzieł klasyków polskiej historii oraz dostatecznego zasobu słowników, encyklopedii i bibliografii. Od 1963 roku zaczęto szybko nadrabiać

3 Materiały te przekazano w roku 1950 Wojewódzkiemu Archiwum Państwowemu w Olsztynie — por. T. Grygler, op. cit., s. 446.

4 Komunikaty, Poznań 1948, nr 8—12, s. 11.

5 Pewna część tego zasobu, jako nieprzydatna w bibliotece Ośrodka, została później przekazana na ogólnopolską wymianę dubletów.

6 Rozpoczęto od oprawy kilkadziesiątu vol., do 31 XII 1975 oprawiono 5735 vol.

te zaległości; do końca tegoż roku (inauguracja działalności Ośrodka nastąpiła 23 marca) zdołano zgromadzić 1393 vol. własnego księgozbioru. Prawie 80% stanowiły dary — wyraz sympatii i poparcia dla nowo powstałej placówki. W latach następnych udział darów w nowych nabytkach znacznie się zmniejszył — częściowo dlatego, że przeprowadzano dużo ostrzejszą ich selekcję.

Księgozbiór własny Ośrodka wzrastał szybko i w roku 1967 przewyższył ilościowo zasób depozytowy. Ten ostatni nie miał większych możliwości rozwoju, gdyż Stacja Naukowa PTH nie posiada funduszy na zakup książek i korzysta jedynie z wymiany i darów. Obecny stan ilościowy zbiorów przedstawia tabela 1.

TABELA 1. Zbiory Biblioteki Ośrodka Badań Naukowych (stan na 31 XII 1975)

Wyszczególnienie	Wydawnictwa zwarte	Wydawnictwa ciągłe	Starodruki	Kartograf.	Rękopisy	Taśmy magnet.	Razem
Zbiory Stacji Naukowej							
PTH (depozyt)	7 183	3586	2282	196	450	74	13 771
Zbiory własne							
OBN	16 059	5738	223	363	490	27	22 918
Ogółem	23 242	9323	2502	578	940	101	36 689

Z r ó d ł o: Obliczenie własne na podstawie dokumentacji biblioteczej.

Ilość zbiorów ogółem wynosi więc 36 662 vol. oraz ok. 90 000 klatek mikrofilmów (OBN). Istnieje poza tym w zbiorach ikonografia i dokumenty życia społecznego, których liczba — poza wydzielonymi i opracowanymi ulotkami plebiscytowymi (100 sztuk) — nie jest dokładnie określona.

Należy zaznaczyć, iż zbiory Ośrodka i Stacji Naukowej PTH pod względem merytorycznym stanowią jeden księgozbiór. Jest to wynik prowadzenia od momentu powstania biblioteki Ośrodka konsekwentnej polityki gromadzenia. Jednym z jej założeń było łączne traktowanie obu zbiorów. Nowe nabytki nie dublowały się, nie nabywano dzieł, posiadanych już w depozycie. Biblioteka Ośrodka ma w swoich zbiorach po jednym tylko egzemplarzu każdego dzieła. Jedynie w specjalnie uzasadnionych przypadkach (ma to zastosowanie w stosunku do szczególnie ważnych pozycji dotyczących regionu) dopuszcza się istnienie dwóch, najwyżej trzech egzemplarzy. Jeden egzemplarz takiego dzieła służy wówczas wyłącznie do udostępniania na miejscu.

Roczne przybytki książek w bibliotece Ośrodka osiągają przeciętnie 1600—1800 vol. (nie licząc roku 1964, jako okresu bardzo jeszcze wczesnego, nietypowego, w którym skoncentrowano się na opracowaniu posiadanych zbiorów). Przybytki druków nowych (zwartych i ciągłych) w poszczególnych latach ilustruje poniższe zestawienie:

Rok 1963 — 1658	Rok 1967 — 1797	Rok 1971 — 1802
1964 — 963	1968 — 1546	1972 — 1828
1965 — 1773	1969 — 2588	1973 — 1555
1966 — 1878	1970 — 1886	1974 — 1797
		1975 — 1616

Sięgające 1000 vol. wahania (w roku 1969 zgromadzono o około 1000 vol. więcej niż w roku 1968 lub 1973) mają złożone przyczyny. Składają się na nie możliwości finansowe placówki, w niektórych latach szczególnie skromne, zapewne również słabsza w pewnych okresach praca biblioteki, której kadra zawsze była zbyt szczerpła w stosunku do potrzeb. Istotne znaczenie dla rozwoju księgozbioru miało poza tym pozyskiwanie niektórych większych zbiorów bibliotecznych, jak na przykład zakup 342 vol. ze zbiorów prof. Karola Estreichera na przełomie lat 1965/1966 i uzyskanie w tymże czasie 157 vol. z dubletów Biblioteki Jagiellońskiej, uzyskanie w roku 1967 ze zbiorów lwowskich mikrofilmu roczników 1886—1913 „Gazety Olsztyńskiej”, nabycie spuścizny po Alojzym Śliwie (1970 rok) i po Gustawie Leydingu (1974 rok — tu głównie cenny zbiór 149 map), uzyskanie w 1972 roku 457 vol. ze zlikwidowanej biblioteki Zarządu Głównego Towarzystwa Rozwoju Ziemi Zachodnich. Na duży wzrost księgozbioru w roku 1969 wpłynęła prowadzona w tym czasie przez Ośrodek akcja gromadzenia pamiątek dotyczących ruchu polskiego na Warmii i Mazurach, dzięki której liczni ofiarodawcy przekazali bibliotece Ośrodka cenne wydawnictwa regionalne.

Aby gromadzone zbiory mogły być wykorzystywane przez użytkowników, konieczne jest ich pełne opracowanie. Biblioteka Ośrodka była pod tym względem od początku w sytuacji bardzo trudnej. Depozyt Stacji Naukowej PTH przejęto nie opracowany, jedynie po przeliczeniu jednostek bibliotecznych⁷. Do opracowania tego około dziesięciotysięcznego zbioru przystąpiono niezwłocznie, korzystając z pomocy bibliotekarek z Biblioteki Głównej ówczesnej Wyższej Szkoły Rolniczej, zaangażowanych na tzw. prace zlecone. Opracowały one do katalogu alfabetycznego część zbiorów nastręczającą najmniej trudności merytorycznych, a zarazem najliczniejszą i najpilniej potrzebną, tj. druki zwarte (nowe). Praca ta została w zasadzie zakończona już w roku 1964⁸.

Nowo zorganizowana biblioteka przyjęła zasadę opracowywania na bieżąco materiałów wpływających do zbiorów oraz stopniowego opracowywania pozostałych zbiorów depozytowych. Dla pełnego opracowania konieczne było poza tym zbudowanie obok katalogu alfabetycznego — katalogu rzeczowego zbiorów. Wymagało to sklasyfikowania kilkunastu tysięcy wcześniej już opracowanych dzieł i powielenia w odpowiedniej ilości kart katalogowych. Do pracy tej przystąpiono w roku 1966, a zakończono ją w roku 1968.

Bogatym (ponad 3 tys. vol.) i trudnym do opracowania był zbiór druków ciągłych Stacji Naukowej PTH. Należało sprawdzić kompletność poszczególnych roczników, ustalić powiązania pomiędzy tytułami, które się zmieniały bądź też zmieniały swoją częstotliwość ukazywania się, ustalić nazwiska zmieniających się redaktorów pisma itp. Ostatecznie zakończono opracowanie tych zbiorów dopiero w roku 1974. W tymże roku zakończono też równie żmudne opracowanie kartografii, połączone z konserwacją map i umieszczeniem ich w odpowiednich tekach.

Opracowanie zbiorów rękopiśmiennych rozpoczęto od zupełnego przeorganizowania posiadanych tek, polegającego na odmiennym zgrupowaniu ma-

7 Sprawozdanie z działalności za rok 1963, Olsztyn 1964, s. 42.

8 Sprawozdanie z działalności za rok 1964, Olsztyn 1965, s. 27.

teriałów oraz przesunięciu niektórych materiałów do archiwaliów. Opracowanie zakończono w roku 1973.

Bogaty ponad wstępne szacunkowe oceny okazał się zbiór starodruków. Dla ich opracowania, rozpoczętego w roku 1973, obmyślono specjalny rodzaj katalogu — skrócony opis starodruku jest umieszczony u góry fotokopii stroiny tytułowej dzieła. Użytkownik uzyskuje w ten sposób na podstawie karty katalogowej możliwie pełną informację. Opracowanie starodruków ukończono w roku 1975.

Wszystkie kategorie zbiorów po ostatecznym opracowaniu otrzymały również szczegółową wycenę w księgach inwentarzowych.

Spśród posiadanych przez bibliotekę rodzajów zbiorów pełnego opracowania nie ma jeszcze ikonografia oraz dokumenty życia społecznego. Zbiory ikonograficzne Ośrodka — to przede wszystkim zdjęcia lub portrety wybitnych postaci związanych z regionem, dokumentalne zdjęcia obiektów związanych z ruchem polskim na tych terenach oraz inne, dotyczące istotnych wydarzeń z okresu germanizacji i po wyzwoleniu. Materiały te są ostatecznie uporządkowane, zgrupowane tematycznie i przechowywane w specjalnych tezkach zaopatrzonych w hasła. Dzięki temu mimo — dotychczas — braku katalogu i ewidencji są w pełni dostępne i wykorzystywane. Z działu dokumentów życia społecznego szczegółowo opracowano dotąd ulotki z okresu plebiscytu (wraz z wpisaniem ich do inwentarza), oddano również do użytku w roku 1973 katalog teatraliów (programy teatralne i zdjęcia Teatru im. Stefana Jaracza w Olsztynie). Inne dokumenty życia społecznego, a więc wszelkie współczesne zaproszenia, ulotki, afisze itp. materiały są porządkowane tematycznie i chronologicznie i odpowiednio przechowywane. Uzupełnienie dokumentacji tych zbiorów przewiduje się w najbliższym czasie.

W ten sposób otwarta w roku 1963 biblioteka Ośrodka⁹ do końca 1975 roku pomnożyła swoje zbiory przeszło czterokrotnie oraz zdołała je prawie kompletnie opracować. Wiele pracy i kosztów poświęcono ponadto w tymże okresie konserwacji zbiorów. Stan zachowania zasobu depozytowego był w znacznym procencie zły, ponadto niektóre zakupy bieżące (z antykwariatów i rąk prywatnych) również wymagały natychmiastowej interwencji introligatora. Starano się też oprawiać świeżo skompletowane roczniki częściej używanych czasopism. Z powyższych przyczyn do końca roku 1975 oprawiono 5735 vol., zaspokajając w ten sposób minimum potrzeb w tym zakresie. Wykonano ponadto różnego rodzaju teki i pudła do przechowywania zbiorów specjalnych, szczególnie ikonografii i mikrofilmów.

Dla pełnego uporządkowania i wykorzystania posiadanych przez bibliotekę zbiorów istotne znaczenie miały prace nad zagospodarowaniem zbiorów zbędnych. Od początku swego istnienia biblioteka posiadała ich znaczną ilość. Część zbiorów gromadzonych w pierwszym powojennym okresie przez Emilię Sukertową-Biedrawinę nie nadawała się do biblioteki, która określiła swój profil tak, jak uczynił to Ośrodek. Również spośród licznie napływających w początkowym okresie istnienia Ośrodka darów znaczna część nie mogła być

⁹ „Przeniesienie zbiorów Stacji do lokalu Ośrodka nastąpiło w ciągu lutego i marca przy poważnym udziale pracy społecznej personelu naukowego OBN... Po okresie wstępnych prac porządkowych, w dniu 2 maja udostępniono stałą czytelnię naukową z dyżurami w godzinach popołudniowych” (*Sprawozdanie z działalności za rok 1963, Olsztyn 1964, s. 40*).

włączona do zbiorów, bądź to jako dublety, bądź jako pozycje w tej bibliotece nieprzydatne. Przez pierwsze lata po otwarciu biblioteka z konieczności ograniczyła się do segregowania i przechowywania tych zbiorów. Było to połączone ze znacznymi trudnościami z powodu braku miejsca — zbiory te kilkakrotnie przewożono i składano w różnych prowizorycznych pomieszczeniach. Jednak pracownicy biblioteki opiekowali się nimi i nie dopuścili do przekazania ich na makulaturę. Nieznany los spotkał jedynie kilkadziesiąt pak ze zbędnymi książkami, przewiezionymi w 1966 roku do zamku w Reszlu, które po kilku latach w ogóle się nie odnalazły.

W 1966 roku biblioteka Ośrodka została włączona do ogólnopolskiej wymiany dubletów, czerpiąc z tego tytułu od początku aż do chwili obecnej ogromne korzyści. Zaczęto wówczas wymiennie przysyłać do Biblioteki Narodowej opisy posiadanych dubletów, jednak były to ilości minimalne, gdyż możliwości kadrowe biblioteki nie pozwalały na poważniejsze zajęcie się tą pracą. Dopiero w roku 1971, dzięki zaangażowaniu pracownika ryczałtowego, dokonano gruntownego uporządkowania zbiorów i przystąpiono do ich opisywania. Wszystkie biblioteki olsztyńskie poproszono o samodzielne dokonywanie wyboru nie opisanych jeszcze książek, co oferentowi zaoszczędzało pracy, a korzystającemu zapewniało pierwszeństwo wyboru. Z tej propozycji skorzystały jednak tylko Wojewódzka Biblioteka Pedagogiczna w Olsztynie, wybierając w roku 1971 409 vol. oraz Miejska Biblioteka Publiczna w Pasłęku.

Pracę zagospodarowania zbiorów zbędnych zakończono w roku 1975 całkowitym rozdysponowaniem tych zbiorów. Wykonano łącznie opisy około 8000 vol., oferty przedkładano wszystkim bibliotekom olsztyńskim oraz wszystkim bibliotekom, biorącym udział w ogólnopolskiej wymianie dubletów. Zamówione dzieła wysyłano do wszystkich niemal bibliotek uniwersyteckich i innych bibliotek naukowych w kraju. Pewną liczbę pozycji zwolnionych z wymiany (na które nie reflektowała żadna biblioteka) sprzedano za pośrednictwem Antykwariatu Naukowego w Olsztynie, wreszcie niewielką liczbę druków bezwartościowych przekazano na makulaturę.

Od czerwca 1972 roku uruchomiono przy bibliotece Ośrodka aparaturę reprograficzną typu dokumator. Mimo iż nie wykorzystuje się dotąd jej pełnej mocy (obsługiwana jest przez jednego pracownika ryczałtowego), sprowadzanie odpowiednich dzieł do mikrofilmowania, opracowywanie, magazynowanie i udostępnianie mikrofilmów stwarza nowe, trudne problemy dla szczerzej obsady biblioteki. Niemniej posiadanie tej aparatury stwarza kapitalne możliwości uzupełniania zbiorów, a także świadczenia usług instytucjom i osobom prywatnym.

3. ROZWOJ I WYKORZYSTANIE KSIĘGOZBIORU

Biblioteka Ośrodka udostępnia zbiory w czytelni, wypożycza je do domu i realizuje zamówienia międzybiblioteczne. Na miejscu ze zbiorów biblioteki może korzystać każdy, natomiast do domu wypożycza się jedynie osobom zameldowanym na stałe w Olsztynie oraz studentom Wyższej Szkoły Pedagogicznej. Wyłącznie na miejscu udostępnia się wydawnictwa ciągłe i zbiory specjalne oraz bogaty księgozbiór podręczny: bibliografie ogólne i specjalne, encyklopedie, słowniki biograficzne, geograficzne i inne rzeczowe, słowniki języka polskiego i obcojęzyczne, herbarze.

Głównymi użytkownikami biblioteki są pracownicy naukowcy i studenci oraz osoby różnych zawodów, poszukujące informacji o regionie. Wszystkie powstające w olsztyńskim środowisku humanistycznym prace naukowe, zwłaszcza doktorskie i magisterskie, uwzględniając i wykorzystując zbiory biblioteki Ośrodka. Dla umożliwienia czytelnikom korzystania ze zbiorów w dogodnych dla nich terminach, biblioteka czynna jest cały rok bez przerwy codziennie oprócz niedziel i świąt. W ciągu tygodnia biblioteka czynna jest dla czytelników 48 godz. (w tym trzy dni w tygodniu od godz. 9-tej do 20-tej). Jedynie w miesiącach letnich biblioteka czynna jest w zasadzie tylko w godzinach przedpołudniowych (30 godz. tygodniowo).

O stopniowym rozwoju księgozbioru biblioteki i jego wykorzystaniu informuje tabela 2.

TABELA 2. Rozwój i wykorzystanie księgozbioru w latach 1963—1975.

Lata	Liczba vol. w dziale druków nowych (zwartych i ciągłych)	Liczba vol. udostępnionych w czytelni i wypożyczonych na zewnątrz	Liczba odwiedzin w czytelni
1963	ok. 4000	531	209
1964	7933	1624	487
1965	11312	2684	414
1966	13518	2729	529
1967	15578	4041	1084
1968	19276	3293	890
1969	21864	4600	1168
1970	23967	6275	1541
1971	25769	5381	1250
1972	27597	4713	1074
1973	29152	5344	1356
1974	30949	7542	2027
1975	32565	10345	2410
Razem	×	59102	14439

Z porównania danych za lata 1965 i 1975 wynika, iż księgozbiór w samym tylko dziale druków nowych wzrósł w tym czasie prawie trzykrotnie (287,6%), a jego wykorzystanie prawie czterokrotnie (385,4%). Najbardziej dynamiczny wzrost wykazuje liczba odwiedzin w czytelni, która w tymże czasie wzrosła prawie sześciokrotnie (582%). Szczególnie w ostatnich dwu latach daje się zauważyć gwałtowny wzrost odwiedzin i wypożyczeń; tendencja ta nadal się nasila — w książce odwiedzin w czytelni zanotowano liczbę 2410 (tj. tyle, ile na dzień 31 XII 1975) już w dniu 4 października 1976 roku.

4. WARUNKI LOKALOWE I KADROWE, PERSPEKTYWY ROZWOJU

Wykazany powyżej wzrost księgozbioru biblioteki i rozwój jej usług odbywał się w niezmiennych od początku warunkach lokalowych i kadrowych, a więc de facto warunki te stale się pogarszały. Od początku swego istnienia biblioteka posiadała trzy etaty oraz korzystała sporadycznie z prac

zleconych i ryczałtów zależnie od możliwości finansowych placówki, jednak w bardzo ograniczonym zakresie (poza okresem początkowym, w którym, jak już wspomniano, opracowywano w ramach prac zleconych druki zwarte z depozytu Stacji Naukowej PTH). Obsada ta już w pierwszych kilku latach istnienia biblioteki stała się niewystarczająca i hamowała prawidłowy jej rozwój¹⁰. Jednak następny — czwarty — etat otrzymano dopiero po dziesięciu przeszło latach od daty otwarcia biblioteki, 2 XI 1973 roku, i w tym składzie biblioteka pracuje dotychczas (nie licząc pracownika ryczałtowego obsługującego dokumator).

Wszyscy pracownicy biblioteki dysponują wysokimi kwalifikacjami i zatrudnieni są w stopniu kustoszy. Zapewnia to posiadaniem rodzajom zbiorów właściwą opiekę merytoryczną, jednak wobec braku pracowników technicznych i jakiegokolwiek pomocy magazynowej, bibliotekarze ci dużą część swojego czasu muszą poświęcać na prace techniczne i fizyczne. Ten stan rzeczy powoduje, iż przy maksimum wysiłku biblioteka jest w stanie wykonywać tylko konieczne i podstawowe zadania bieżące, zaś organizacyjnie nie może nawet wydzielić zasadniczych działów ze względu na konieczność zastępowania każdego przez każdego oraz sprawiedliwego podziału czynności merytorycznych i technicznych.

Również warunki lokalowe biblioteki od dawna nie zaspokajają jej podstawowych potrzeb. W magazynie nie ma już prawie zupełnie miejsca na przybywające zbiory, zaś czytelnia często nie jest w stanie pomieścić zgłaszających się użytkowników. Od początku swego istnienia biblioteka zajmuje magazyn o powierzchni 87,5 m², liczącą 70 m² czytelnię oraz mały (mieszczący dwa biurka) pokój dla bibliotekarzy. Już w roku 1968 czytelnię uszczuplono o 1/3 powierzchni, wstawiając na to miejsce regały na książki. Obecnie posiada ona 10 miejsc plus dwa miejsca przy czytnikach. W czytelni znajdują się poza tym wszystkie katalogi (alfabetyczny, rzeczowy, czasopism, starodruków, kartografii, rękopisów, ulotek, teatraliów, nowych nabytków), odbywa się w niej wypożyczanie książek do domu i udzielanie informacji czytelnikom. Stwarza to niesłychanie trudne warunki pracy — a trzeba wziąć pod uwagę, iż biblioteka posiada liczne zbiory, których w ogóle nie może wypożyczać na zewnątrz (oprócz księgozbioru podręcznego wszystkie zbiory specjalne, czasopisma, cenne dzieła sprowadzane z zewnątrz drogą wypożyczenia międzybibliotecznego), jak również fakt, iż wypożyczanie na zewnątrz — poza międzybibliotecznym — obejmuje tylko osoby zamieszkałe w Olsztynie. Biorąc pod uwagę te dane, konieczność pracy na miejscu staje się tym bardziej wyraźna — dotyczy to na przykład dużej grupy studentów zaocznych Wyższej Szkoły Pedagogicznej¹¹. Dla racjonalnego wykorzystania posiadanych zbiorów i zaspokojenia potrzeb użytkowników biblioteka powinna posiadać czytelnia ogólną na przynajmniej 30 miejsc oraz trzy czytelnie specjalistyczne (czasopisma, mikrofilmy, zbiory specjalne) po 10—15 miejsc. Takie — lub zbliżone —

10 W specjalistycznej bibliotece naukowej, posiadającej zbiory jednoegzemplarzowe i gromadzącej różnego rodzaju materiały biblieczne, przyjmuje się normę jednego pracownika na każde 5 tys. zbiorów.

11 Studenci stacjonarni Wyższej Szkoły Pedagogicznej, mimo iż są zameldowani w Olsztynie na okres czasowy, na mocy porozumienia z tą uczelnią posiadają prawo wypożyczenia do domu.

warunki uda się być może uzyskać we własnej siedzibie Ośrodka, obecnie przewidzianej do kapitalnego remontu.

Magazyn biblioteki mieści w tej chwili więcej materiałów bibliotecznych, niż jest to pożądane¹². Aby uzyskać na półkach miejsce dla napływających zbiorów, personel biblioteki musi stale zmieniać układ zbiorów, wykorzystywać półki dwustronnie, ustawiać książki na wysokich szafach i górnej powierzchni regałów. Stawianie książek na wierzchu regałów zaczęto stosować już nawet w czytelnii.

O ile — wbrew trudnościom — wypełnianie przez bibliotekę Ośrodka funkcji podstawowych, tj. gromadzenia, opracowania, magazynowania, konserwacji i udostępniania zbiorów można uznać za dostateczne (a raczej optymalne przy posiadanych warunkach, choć niestety nie zaspokajające potrzeb środowiska), o tyle możliwe już na tej bazie pełnienie funkcji informacyjno-bibliograficznych i organizacyjno-naukowych pozostaje w obecnych warunkach w sferze projektów. Mimo istniejącego od dawna zapotrzebowania społecznego można będzie je rozwinąć dopiero po radykalnej zmianie warunków pracy biblioteki, tj. po uzyskaniu odpowiedniego pomieszczenia wraz z wyposażeniem i znacznego wzmocnienia obsady kadrowej.

Po zaspokojeniu potrzeb biblioteki w działach gromadzenia, udostępniania i opracowania, należałoby jak najpilniej powołać do życia dział informacyjno-bibliograficzny z przynajmniej — na początek — jednoosobową obsadą. Można by wówczas posługując się posiadanym sprzętem reprograficznym opracować katalog centralny zbiorów naukowych z dziedziny nauk społecznych, posiadanych przez biblioteki olsztyńskie. Katalog taki oszczędziłby wiele czasu poszukującym literatury pracownikom nauki i studentom, a ponadto mógłby służyć jako cenna pomoc przy kształtowaniu polityki zakupów poszczególnych bibliotek¹³. Ogromną pomocą w pracach naukowych nad różnorodnymi zagadnieniami związanymi z regionem mogłyby być tematyczne kartoteki, sporządzane na podstawie własnych zbiorów, umożliwiające łatwe dotarcie do materiałów (np. materiały dotyczące „Gazety Olsztyńskiej”, jej redaktorów, szkolnictwa, polskiego piśmiennictwa w okresie pruskim, gospodarki w danym okresie, lub też wszystkie starodruki z oficyny braniewskiej itp.). Tego rodzaju kartoteki grupowałyby cały materiał dotyczący tematu niezależnie od formy bibliotecznej (druki, rękopisy, mikrofilmy, ikonografia itp.), a jest to często materiał unikalny i skompletowany drogą żmudnych i długotrwałych poszukiwań. Mogłyby one stanowić podstawę do podejmowania monograficznych opracowań poszczególnych tematów. Rozbudowanie tego rodzaju służby informacyjnej mogłoby więc mieć zasadnicze znaczenie dla podejmowania nowych zagadnień badawczych, które na naszym terenie nie doczekały się dotąd opracowania.

12 Zgodnie z maksymalną normą 300 vol. na m² w magazynie bibliotecznym (por. H. Walterowa, *Inwentarz i przechowywanie zbiorów*, w: *Bibliotekarstwo naukowe z uwzględnieniem dokumentacji naukowo-technicznej*, Kraków 1956, s. 292) magazyn biblioteki Ośrodka może pomieścić 26 250 vol.

13 Pierwszą próbą opracowania częściowego katalogu centralnego bibliotek olsztyńskich jest znajdujący się w druku *Centralny katalog czasopism w bibliotekach olsztyńskich* wg stanu na 3 kwartał 1975 roku o objętości około 800 str., wydawany przez Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich Oddział w Olsztynie. Jego współautorem jest pracownik biblioteki Ośrodka, Jerzy Minakowski.

Współpraca biblioteki Ośrodka byłaby poza tym przydatna przy opracowywaniu bibliografii bieżącej Warmii i Mazur. Bibliografia ta od lat na bieżąco się nie ukazuje¹⁴ i konieczne wydaje się przejęcie przynajmniej części prac przez bibliotekę wyspecjalizowaną w zagadnieniach regionalnych.

Dalszego uzupełnienia, ew. wydania drukiem, wymagają bardzo cenne kartoteki, które biblioteka już posiada. Są to: *Materiały do bibliografii polskich druków dotyczących b. Prus Wschodnich za lata 1800—1944* (833 karty) oraz kartoteka *Prussica w bibliotekach polskich — wydawnictwa ciągłe* (ok. 2000 kart), zawierająca opisy i sigła około 500 tytułów czasopism wychodzących na terenie b. Prus Wschodnich, znajdujących się w bibliotekach polskich. Kartotekę tę zestawiono na podstawie katalogów centralnych Biblioteki Narodowej, a następnie uzupełniano w kilku bibliotekach uniwersyteckich. Obecnie stanowi ona ważną pomoc przy poszukiwaniu interesujących nasze środowisko czasopism, na jej podstawie sprowadza się również niektóre tytuły do mikrofilmowania do zbiorów Ośrodka¹⁵. Planuje się wykonanie drugiej części tej kartoteki — *Prussica w bibliotekach polskich — wydawnictwa zwarte*. Ta kartoteka byłaby o wiele obszerniejsza, a zestawienie jej bardziej pracochłonne.

O właściwym wykorzystaniu posiadanych zasobów, o sprawności i nowoczesności warsztatu naukowego decydują ostatecznie odpowiednio wypełniane funkcje informacyjno-bibliograficzne biblioteki. Na Ośrodku Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego stale spoczywa obowiązek organizowania tego warsztatu, co w odniesieniu do biblioteki jest równoznaczne z kontynuowaniem prac rozpoczętych i stwarzaniem warunków, umożliwiających wypełnienie zaplanowanych, a także tych, które staną się potrzebne w przyszłości.

¹⁴ Ostatnio wydano T. Wajsbrota, *Bibliografia Warmii i Mazur 1962—1964*, Olsztyn 1969, WiMBP w Olsztynie. W druku znajduje się bibliografia za lata 1970—1973. Lata 1965—1969 na razie pominięto.

¹⁵ Obecnie kartoteka ta posłuży również jako pomoc w podjętym przez pracownika biblioteki Ośrodka, J. Minakowskiego, nowym opracowaniu *Wykazu czasopism i kalendarzy polskich na Mazurach i Warmii z lat 1718—1939 znajdujących się w bibliotekach krajowych i zagranicznych*, opublikowanego przez J. Jasińskiego w *Komunikatach Mazursko-Warmińskich*, 1961, nr 2.